

**ЗА ЛИЧНИТЕ ИМЕНА
В БЪЛГАРСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЧНА СИСТЕМА**

*Марияна Карталова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“*

**ON PERSONAL NAMES IN THE BULGARIAN
PHRASEOLOGICAL SYSTEM**

*Mariyana Kartalova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv*

The following paper focuses on the personal names in the Bulgarian phraseological system. It examines linguistic units characterised not only by structural but also by lexical stability. An account is rendered for the predominance of anthroponyms, which represent a rich palette in the construction of similes as well as their significant uniformity in the rest of the phraseological groups.

Key words: personal name, anthroponyms, simile, Bulgarian phraseological system

Пресечната точка на ономастиката (в частност антропонимията и топонимията) и фразеологията е залегнала в основата на настоящото проучване. Изборът е продиктуван от факта, че апелативизацията на личните имена е един от малкото изследвани проблеми в българската ономастика, а това явление е важно не само за лексикологията, но и за науки като морфологията, синтаксиса, лингвокултурологията и т.н. А фразеологизмите са избрани като единици, известни с устойчивостта и идиоматизацията си, и като средство, което би ни разкрило черти от народопсихологията на изследвания колектив.

От друга страна, носената информация от собствените имена има конкретен характер, свързана е с отделен обект (човек, животно, местност и т.н.) и може да бъде от различни сфери на географско-природната, растително-животинската или историко-културната среда. Собствените имена назовават най-разнородни живи и мъртви обекти, всеки със свои особености в характеристиката. Това намира известно

отражение в спецификата на отделните видове имена. Имената на хората са обект на проучване от езиковеди, етнографи и историци; от географските названия се интересуват езиковеди, географи и историци; имената на животните представляват интерес за езиковеди, краеведи, етнографи и животновъди. В научната литература това води до различни схващания за ролята и мястото на ономастиката.

Емпиричният материал, на който се базират изводите в изследването, е извлечен от следните лексикографски източници: „Фразеологичен речник на българския език“ (I и II том), „Устойчивите сравнения в българския език“, „Устойчиви сравнения (български, руски, английски, немски, френски)“, „Образните сравнения с антропоцентричен характер в българския и английския език“ и „Библията в езика ни. Речник на фразеологизмите с библейски произход“.

Към обхвата на термина *фразеологизъм* включваме не само единиците, отнасящи се към фразеологичното ядро, но и такива, които все още имат спорен статут и се причисляват към фразеологичната периферия. Най-общо ексцерпираните фразеологични единици (нататък в текста – ФЕ¹) могат да се разделят в четири групи: същински фразеологизми (фраземи), образни сравнения², паремии и клетви.

Апелативизацията на личните имена намира основно поле за изява най-често във фразеологията, т.е. всяка ФЕ, съдържаща име, може да бъде разглеждана като кратка „история“, в която личното име се е превърнало в нарицателно. Това ни дава основание да разглеждаме фразеологията като езиково явление, в което комуникацията придобива завършен вид. Името е извървяло своя път и отново се е върнало в изходна позиция, но вече с разширено, стеснено или променено значение. Например *ο πέτρος* (гр. „камък“) първоначално има нарицателна употреба и след онимизация се появяват личните имена **Петър** (бълг.), **Pedro** (исп., порт.), **Peter** (англ.), **Pierre** (фр.), **Pietro** (итал.), **Peter** (нем.) и др. Това име обаче се превръща и в устойчива част на израз, имащ напълно различно значение от това, което се свързва с представата за конкретната личност (Янев 2009: 38).

¹ ФЕ – фразеологична единица/фразеологични единици.

² Избираме в настоящото изследване да се придържаме към използването на термина *образно сравнение*, а не към утвърдения в лингвистиката *устойчиво сравнение*, тъй като при този тип ФЕ се забелязва загуба на устойчивост на компонентите и липса на необходима идиоматичност. Не можем да твърдим, че сравнения от типа: *красив като Брад Пит*, *мълчалив като Буда*, *жесток като Дон Корлеоне*, *красив като Ален Делон* и т.н. имат устойчив характер, тъй като те са изразител на мирогледа и познанията на поколението, което ги е създало.

ФЕ, съдържащи личното име <i>Петър</i>	Значение на ФЕ
дано идеш при св. Петър	да умреш
лъжа като Хитър Петър	лъжа много, умело
отивам/да отида при св. Петър	<i>обикн. в св. вид</i> – умирам
св. Петър да те навести	да умреш
умен като Хитър Петър	много, изключително умен

Както се забелязва от посочените примери, името **Петър** вече не се реализира във фразеологизма със значение на здрав, силен човек, а се асоциира с концепта ‘смърт’ и се свързва с функцията на светията. А в образните сравнения, в които е регистриран антропонимът **Хитър Петър** (български фолклорен образ), той вече е носител на съвсем различни качества, които нямат нищо общо с етимологията на името. Лицето, към което са отправени сравненията, е притежател на едно от следните качества: хитрост; трябва да лъже много или да е изключително умен.

От посочените фразеологизми става ясно, че обектът, който е назован със собствено име, е задължително определен и конкретен. Но тази конкретност може да се превърне в неочевидна и тогава да се наблюдава преход на собственото име в нарицателно. По този начин онимите могат да се използват във вторична функция и придобиват апелативна употреба. Например:

- от гр. език *ἀριστος* „превъзходен, най-добър“ и *το τέλος* „край, крайна цел“ – *Αριστοτέλης*/Аристотел – *аристотел* (мислител, за умен човек, мъдрец);
- **АДАМ** (от евр. *човек, мъж*) – Адам – *адам* (мъж), *по времето на Адам и Ева* (от прастари времена); *в адамово облекло/адамов костюм* (съвсем гол); *адамова ябълка* (хрущялна част от гръкляна); *адамов плаж* (нудистки плаж) и т.н.

Този процес Б. Янев нарича *апелативизация на личните имена*³. Най-общо апелативизацията на личните имена би могла да възникне в два случая – когато денотатът на името придобие достатъчна известност сред даден езиков колектив или когато престане да се свързва с един субект, а стане обобщаващо за група от субекти (*байганьовци, отеловци, донжуановци* и др.).

³ Виж Борян Янев, „Система на личните имена в българския и немския език“, Пловдив, УИ „Паисий Хилендарски“, 2009.

Изменението в значението на антропонима се дължи на метафоричен и метонимичен пренос на собственото име върху друг предмет, лице или явление. Метафоричният пренос се явява особен способ за формиране на смисъла на апелативните наименования. На такъв пренос се подлагат най-често имена на литературни герои, библейски и митически персонажи, както и конкретни исторически имена. Голяма част от регистрираните имена са интернационални, имат универсален характер, тъй като се срещат със същата функция и употреба в езика на други народи. С голяма фреквентност са изрази от гръцката митология или Библията. Например:

<i>На български език</i>	<i>На английски език</i>	<i>На руски език</i>	<i>На новогръцки език</i>
пирова победа	Pirr's victory	пиррова победа	Πύρρειος / Καδμεία νίκη
беден като Йов	as poor as Job	бедный как Иов	φτωχός σαν Ιώβ
сизифов труд	a Sisyphean labor	сизифов труд	η εργασία του Σίσυφου
красив като Аполон	as beautiful as Apollo	прекрасен как Аполлон	όμορφος σαν Απόλλωνας
ноев ковчег	Noah's Ark	ноев ковчег	κίβωτος του Νώε
каинов знак	mark on Cain	каинов знак/ каинова печать	το σημάδι του Κάιν

Трябва да се отбележи, че при фразеологичните паралели структурният модел невинаги е идентичен. От една страна, в даден език личният антропоним може да функционира като прилагателно име, а в друг език да влиза в ролята на съществително собствено име, т.е. налице е промяна в лексикалния клас на думите (напр. *каинов знак/знакът на Каин* – mark on Cain signe de Caïn; *сизифов труд* – a Susyphean labor, travail de Sisyphe и т.н.). А от друга, един и същи фразеологизъм може да съдържа синоними, а не напълно идентични думи в различните езици (напр. *красив като Аполон* – прекрасен как Аполлон, as beautiful as Apollo, la beauté d'Apollo, schön wie Apollo и др.).

Имена, които са част от регистрираните ФЕ, могат да се приемат за фразеологични, тъй като са носители на основните признаци на

фразеологизмите: те са устойчиви и възпроизводими. Най-голяма е групата на антропонимните ФЕ, които включват митични имена, но няма такова, което да се откроява с по-голяма фреквентност над останалите. Фразеологизмите, които съдържат митоними, са актуални и се срещат в езиците на почти всички народи, докато литературните и историческите имена невинаги имат еднаква интерпретация и значение.

Фразеологичните имена и техните производни имат винаги някакъв преносен, образен смисъл и международен характер. Могат да имат характер на атрибутивно уточнение във вид на прилагателно име (напр. *авгиеви обори* ‘нещо много замърсено или оставено в пълно безредие’; *аврамов дом* ‘семейство, къща, където постоянно има гости, които остават да нощуват и биват гощавани’; *ахилесова пета* ‘най-слабото, уязвимо място на някого или нещо’; *дамоклев меч* ‘голяма опасност, която непрекъснато застрашава някого’ и др.) или съществителни собствени имена, които функционират във ФЕ с цялостно нарицателно значение (напр. *кутията на Пандора*, *Макс и Морис*, *Ромео и Жулиета*).

Апелативите от преномени В. Въртов⁴ класифицира в шест групи фраземи⁵:

– фраземи, водещи началото си от конкретни случки и събития:

Например по такъв начин са възникнали ФЕ като: *Мара Михалска*; *Гюро Михайлов*; *Марко Тотев*; *ханибалова клетва*; *вартоломеева нощ*; *майстор Груйо*; *и той Радойлев син* и др.

– в художествени, философски и други творения:

Напр. *изгубена Станка*; *и ти ли, Бруте*; *Генко Гинкин* и др.

– във фолклора (приказки, митове, пословици, поговорки, предания):

По този път са се зародили например фраземи като *Хитър Петър*; *Настрадин Ходжа*; *мамин Гъргалчо*; *посмали Манго* и т.н.

– фраземи, водещи началото си от интелектуалната дейност на човека:

⁴ Виж Въртов 2002.

⁵ В. Въртов употребява термина „фразема“ в смисъл на минимална единица на фразеологичното равнище на езика, тъй като според някои изследователи *фразема* се свързва повече с понятието *фраза*, а то като термин е по-подходящо за надредно понятие за просто и сложно изречение. Според тях словообразователно и научно обосновано минималната фразеологична единица трябва да се нарече *фразеолема*.

Към тази обширна група се отнасят фраземи, които са възникнали в различните области на човешката интеркултурна дейност.

– религиозната книжнина и ритуали:

Например *Тома Неверни; от дядо Адама; ноев ковчег; отивам при свети Петър; Адам и Ева; йерихонска тръба; Юда Искаротски* и т.н.

– фраземи, водещи началото си от други езици:

В българския фразеологичен фонд има значително количество фраземи, навлезли в езика от старогръцката митология, от различни антични легенди, предания, исторически факти и др., като: *авгиеви обори; буриданово магаре; сизифов труд; ахилесова пета; дамоклев меч; вартоломеева нощ* и т.н.

Докато в състава на фраземите, паремииите и клетвите имената са предимно с гръцки или еврейски произход, то в конструкцията на сравненията се забелязва затвърждаване на максимата, че човек компарира с познатото и добре известното. В рематичната част се наблюдава навлизането и използването на антропоними, носени от спортисти, известни личности, приказни и анимационни герои и т.н.

Интересна черта на образните сравнения, съдържащи име в дясната част, е, че те са загубили своята идиоматичност. Затова като основни характеристики на компаративните конструкции, които фигурират в речта на съвременното поколение, се посочват загубата на устойчивост и липсата на необходимото преосмисляне на компонентите. Забелязва се липсата на сравнения от типа *червен като панджар, гледам като маче у суджук, бял като кюмюрджия (ирон.)*. и др. (вж. Кювлиева-Мишайкова 1986: 95), за сметка на *красив като Брад Пит, мъдър като Сократ, добър като майка Тереза* и т.н. Например с добротата, злото, смелостта, красотата, мъдростта в българския език се свързват следните денотати:

<i>добър като ~</i>	<i>Буда, Дядо Коледа, майка Тереза</i>
<i>зъл като ~</i>	<i>Баба Яга, Архонт, Каин, Чингис хан</i>
<i>красив като ~</i>	<i>Ален Делон, Аполон, Брад Пит, Ева, Квазимодо (-), Нефертити, Снежанка</i>
<i>мъдър като ~</i>	<i>Буда, Заратустра, Конфуций, Мойсей, Сократ, Соломон</i>
<i>смел като ~</i>	<i>Александър Велики, Батман, Васил Левски, Д'Артанян, Орион, Спайдърмен</i>

Приписаните качества на образите са обективно притежавани от тях и се приемат за техни отличителни черти. От посочените примери изключение прави само личното име *Квазимодо* – образното сравнение *красив като Квазимодо*⁶ е с ясно изразена пейоративност. Това, а и подобни на него компаративни конструкции биха могли да се дефинират като оксиморонни сравнения, тъй като признакът, който се приписва, получава антонимна семантика. Към оксиморонните сравнения се отнасят още и *богат като държавната хазна на Сомалия; красива като Баба Яга* и т.н.

След извършените наблюдения можем да обобщим, че в българската фразеологична система се среща една твърде богата и разнообразна палитра от собствени имена, като отявлен превес имат антропонимите. Няма име, което да се откроява по фреквентност на употреба в състава на ФЕ, но при образните сравнения прави впечатление, че има „силно залитане“ към новото, актуалното, модерното. Употребата на антропоними е много по-характерна за сравнителните структури и от ексцерпираните компаративни конструкции личните имена са предимно на популярни телевизионни водещи, световноизвестни актьори, спортисти и анимационни герои, докато в рамките на останалите групи ФЕ се срещат утвърдени за българите имена от гръцки и еврейски произход.

ЛИТЕРАТУРА

- ВЪТОВ 2002:** ВЪТОВ, В. *Библията в езика ни. Речник на фразеологизмите с библейски произход.* [Vatov, V. Bibliyata v ezika ni. Rechnik na frazeologizmite s bibleyski proizhod.] Велико Търново: Слово, 2002.
- КОВАЧЕВ 1987:** КОВАЧЕВ, Н. *Българска ономастика.* [Kovachev, N. Balgarska onomastika.] София: Наука и изкуство, 1987.
- КЮВЛИЕВА-МИШАЙКОВА 1986:** КЮВЛИЕВА-МИШАЙКОВА. *Устойчивите сравнения в българския език.* [Kyuvlieva-Mishaykova, V. Ustoychivite sravneniya v balgarskiya ezik.] София: БАН, 1986.
- НИЧЕВА И КОЛ. 1974 – 1975:** НИЧЕВА, К., СПАСОВА-МИХАЙЛОВА, С., ЧОЛАКОВА, Кр. *Фразеологичен речник на българския език.* т. I и II, [Nicheva, K., Spasova-Mihaylova, S., Cholakova, Kr. Frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik.] София: БАН, 1974 – 1975.

⁶ Човек трябва да е запознат с литературния герой Квазимодо, с какво се асоциира и на какви качества е носител, за да разбере семантиката на образното сравнение.

Холанди 2008: Холанди, Р. *Устойчиви сравнения (български, руски, английски, немски, френски)*. [Holandi, R. Ustoychivi sravneniya (balgarski, ruski, angliyski, nemski, frenski).] Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2008.

Янев 2009: Янев, Б. *Система на личните имена в българския и немския език*. [Yanev, B. Sistema na lichnite imena v balgarskiya i nemskiya ezik.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2009.

Янев 2013: Янев, Б. *Образните сравнения с антропоцентричен характер в българския и английския език*. [Yanev, B. Obraznite sravneniya s antropotsentrichen karakter v balgarskiya i angliyskiya ezik.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2013.